

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav filozofie a religionistiky

Souzení, vůle, chápání

Descartova Čtvrtá Meditace a otázka chybování

Bakalářská práce

Autor:	Tomáš Klinka
Studijní program:	Bakalářský, prezenční
Studijní obor:	Filozofie
Vedoucí práce:	Jan Palkoska, PhD.

Praha

2006

KLINKA, T.: *Souzení, vůle, chápání – Descartova Čtvrtá Meditace a otázka chybování*, vedoucí práce Jan Palkoska, PhD. – Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2006 – 45 s., přílohy – Bakalářská práce.

KLINKA, T.: *Judgment, will, understanding – Descartes' Fourth Meditation and his Theory of Error*, supervisor Jan Palkoska, PhD. – Prague, Charles University, Faculty of Philosophy, 2006 – 45 p., annexes – Bachelor's thesis.

Prohlášení :

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval sám, pouze s využitím citovaných pramenů a literatury.

V Praze, dne 18. 5. 2006

Podpis

Poděkování :

Děkuji Janu Palkoskovi, PhD., vedoucímu této bakalářské práce, za čas, který mi věnoval při koncipování a konzultacích následujících stran.

Podpis

Obsah

Obsah	5
Úvod	6
Kapitola 1 – Textová evidence a užší vymezení problému	11
1.1 Relevantní textová opora v kontextu Čtvrtých Meditací	12
1.2 Několik dalších poznámek	16
Kapitola 2 – Descartova teorie souzení	19
2.1 Smyslové vnímání a chápání	20
2.2 Ideje a souzení	23
Kapitola 3 – Descartova teorie omylu, její důsledky a další možné problémy	26
3.1 Descartes vs. omyl – dvojí složka souzení	27
3.2 Voluntaristická námitka proti Descartově řešení problému chyby a chybování	29
Kapitola 4 – Descartes a voluntarismus, různé úhly pohledu	32
4.1 Descartes jako doxastický nebo « pozornostní » voluntarista?	34
Závěr	37
Seznam použité literatury	40
Resumé	42
Abstract (in english)	42
Přílohy	43

Úvod

Myšlení každého velkého filozofa podléhá tendencím, které se snaží o vymezení a osvětlení hlavních proudů systému, který vytvořil. Při této jistě nutné a záslužné činnosti, která si klade za cíl vysvětlit význam a důležitost těchto myslitelů v ucelené formě, pak často dochází ke zjednodušení, opomínání a někdy i převrácení těch částí filozofie daného autora, které se do celkového obrazu nehodí, či by v něm ve svém detailu zbytečně rozptylovaly oko a mysl čtenáře, studenta, toho, kdo se s filozofickým dílem chce seznámit.

O to důležitější se nám zdá připomínat právě témata, která nejsou a zřejmě ani nemohou být v přehledových publikacích analyzována ve své hloubce a bývají zmíněna jen v heslovitém či neokomentovaném znění. Případný zájemce pak může tyto detaily poté, co mu nezapadnou do mozaiky studovaného systému, považovat za známku nedůvěryhodnosti či nekoherentnosti celého takového díla. A zde nastává moment, kdy je potřeba vyvstálý problém prostudovat důkladněji, nepostupovat již po povrchu plynoucích myšlenek, zastavit a zanořit se někdy méně, někdy více pod povrch a doufat, že právě tam nalezneme ujištění, že se naše podezření se nepotvrdilo.

Filozofické dílo René Descarta je bezpochyby jedním z takových příkladů. Ve svém rozsahu, důležitosti a pronikavosti je řazeno mezi ty největší systémy celých dějin filozofie. Ve své „koncentrované“ podobě proniklo napevno do školních učebnic, citace z Descartova pera se uchytily v běžném slovníku vzdělaného člověka. O to více však o něm platí to, co je napsáno v předchozích dvou odstavcích.

My se na následujících stránkách pokusíme o analýzu té části Descartova díla, která tvoří součást hlavního celku jeho filozofie a která je ve své „učebnicové“ podobě stejně tak známá jako ty nejhlavnější z Descartových myšlenek. Půjde o problematiku lidské chyby a chybování. Ta nám poslouží jako tématický kruh, který v sobě obsáhne pojmy nadepsané na první stránce této práce. Chybu a chybování budeme analyzovat pomocí Descartových názorů na to, co znamená soudit, co je to vůle a chápání, jaký je jejich vzájemný vztah a co z tohoto vztahu pro Descarta vyplývá.

Je tedy zřejmé, že tato práce není prací zabývající se dějinami filozofie¹, nebudeme zkoumat dílo jednoho autora v celé své šíři. Ba naopak. Budeme se snažit o co nejužší možný pohled a o co nejdetailnější analýzu následujícího problému: Je pojetí chyby a chybování nastíněné Descartem zejména ve Čtvrtých Meditacích udržitelné? Nevede nás do slepé uličky, aporie? Nezavazuje Descarta k něčemu, co není ochoten, ale ani schopen držet, k něčemu, co není v souladu se zbytkem jeho filozofického systému?

Důležitost zodpovězení těchto otázek vidíme zejména v tom, že jejich problematičnost by mohla, jak bylo popsáno v úvodu, vrhnout stín na jednu z částí Descartova filozofického systému. Zároveň se ale při analýze těchto problému ukáže, jak bohatý tento systém je a kolik dalších směrů uvažování může ve čtenáři podnítit. Pokud se nám výše zmíněné podaří, budeme považovat výsledek práce za úspěšný.

¹ Pro přehled uvádíme hlavní životopisná data a seznam hlavních Descartových děl na konci této práce v části „Dodatky“.

Práce vychází z primární literatury, která zahrnuje zejména Descartovy *Meditace o první filosofii* a *Principy filosofie*. Autor provedl textový výzkum elektronické podoby souborného vydání Descartových spisů, aby se přesvědčil, kde a s jakou frekvencí se vyskytuje výraz „chyba“ či „omyl“. ² Opravdu se potvrdilo, že výše citovaná díla obsahují zmíněná slova nejčastěji. Mimo ně se vyskytují ještě v několika Descartových dopisech ze čtyřicátých let a v *Pravidlech pro řízení rozumu*. Spolu s komentátory, kteří považují právě *Meditace* a *Principy* za stěžejní Descartova díla, jsme se rozhodli brát jako textovou oporu právě tyto spisy.

Další váhání, které jsme byli nuceni rozhodnout předem, byla otázka jazyka děl, se kterými budeme pracovat. Je známo, že například *Meditace*, ačkoli vyšly jako latinský text, byly po určité nekrátké době přeloženy do francouzštiny a není jasné, který z textů brát jako ten, za kterým si Descartes v posledku stál. Nakonec jsme se tedy přiklonili k používání českých překladů zmíněných knih s tím, že pokud to uznáme za nutné, budeme citovat ten text, který komentátor považoval za rozhodující.

Jiná situace nastala při práci se sekundární literaturou. Prakticky veškeré relevantní monografie a články, které se autorovi podařilo ke zvolené tematice shromáždit, jsou cizojazyčné, nejčastěji v anglickém a francouzském jazyce, dostane se ale i na španělskou publikaci. V rámci usnadnění četby textu jsme se rozhodli k následujícímu: veškeré citace se budeme snažit překládat do češtiny s tím, že příslušný výsek originálního textu odcitujeme v plném znění v poznámce pod čarou. Snad tak zamezíme problematickému čtení ve čtyřech jazycích, zároveň ale umožníme čtenáři kontrolu překládaných myšlenek.

² Šlo o francouzské vydání, hledané termíny tedy zněly „*erreur*“ a „*faute*“. Ty se překládají jako „omyl“ a „chyba“. V této práci se s nimi bude pracovat jako se synonymními, zejména ze stylistických důvodů.

Jako hlavní monografie nám bude sloužit anglicky psaná publikace Marcela de Arauja³, která se (jako jediná) přímo týká problémů vymezených v úvodu této práce.

Práce bude sledovat následující postup.

V první kapitole se seznámíme s východisky pro uvažování o Descartově pojetí chybování a pojmech souzení, vůle a chápání, které s nimi souvisí. Kapitola má za cíl uvést čtenáře do kontextu a dát mu textový podklad v podobě přesných citací z děl francouzského filozofa. Tento podklad bude náplní první části této kapitoly. V části druhé pak uvidíme, že zmíněné citace lze okomentovat i z jiného úhlu pohledu, než se o to budeme snažit my. Zmíníme v ní několik poznámek, které sice budou ukazovat směrem jiným, než se následně vydáme, přesto se ale nakonec ukáže, že s naším tématem souvisí.

Ve druhé kapitole se budeme věnovat tématu, které nelze obejít při zaobírání se problematikou Descartovy teorie chyby a chybování. Jde o jeho názory na souzení, které tvoří na první pohled ne zrovna přehledný systém. Ten, který se nám zdá nutné osvětlit dříve, než se dostaneme k samotné teorii omylu. Ujasníme si, kam v Descartově náhledu na myšlení obecně spadá pojem souzení a proč je tento pojem nutno analyzovat před tím, než přistoupíme k teorii chyby a chybování. V závěru této kapitoly se jasně ukáže, kterým z možných modů myšlení lze připisovat pravdivost a které tedy lze brát v potaz právě při řešení otázky chyby.

Teorie omylu bude tedy v detailu analyzována v kapitole třetí a naváže tak na definice ustanovené v kapitole první. Ukáže se taktéž, že intermezzo druhé kapitoly se nám vyplatilo v tom, že lépe rozumíme tomu, jak Descartes svou teorii omylu postuluje a proč mu může klást takové překážky. S těmi se

³ Araujo, Marcelo de: *Scepticism, Freedom and Autonomy*, Berlin, New York 2003

musel vypořádat již za svého života v odpovědích na námitky k Meditacím, ale i prostřednictvím svých spisů po své smrti, neboť mnoho kritiků si nenechalo ujít příležitost poukázat ve Čtvrtých Meditacích právě na nejasnosti či přímo nekoherentnosti.

Tyto problémy, námitky a jejich řešení se stanou hlavní náplní poslední kapitoly, věnované jednak kritice, jednak snaze o podepření problematických bodů částí Descartových spisů spjatých s otázkou chyby a chybování. Objasníme, zda lze tvrdit, že René Descartes se ve své teorii souzení a posléze omylu staví do pozice voluntarismu, zároveň upřesníme to, co pod tento termín spadá a jaký je přesný vztah francouzského filozofa a voluntaristických pozic.

Kapitola 1

„Textová evidence a užší vymezení problému“

V první kapitole se zaměříme na seznámení se s problematikou tak, jak jsme ji vymezili v úvodu. Kapitola obsahuje dvě části, z nichž ta první se věnuje textovým zmínkám relevantním k naší tematice, čerpá ze Čtvrtých Meditací a Principů, přičemž tyto citace nechává bez hlubšího komentáře, pouze seznamuje čtenáře s pojmovým aparátem, se kterým Descartes pracuje. Rozhodli jsme se zařadit tuto sekci s ohledem na přehlednost, s pocitem, že pokud bude čtenář moci již od počátku sledovat na čem se následující úvahy zakládají, přispěje to k lepšímu pochopení celé tematiky. Druhá část pak zmiňuje některé předběžné problémy, které se při četbě mohou objevit a na které se autor spolu s komentátory těchto částí Descartových spisů rozhodl upozornit a vyjasnit je již před přistoupením k hlavnímu myšlenkovému proudu této práce. Stejně tak má však druhá část první kapitoly za cíl pozvat čtenáře dál k dalšímu, hlubšímu bádání.

1.1 Relevantní textová opora v kontextu Čtvrtých Meditací

Začněme s citováním pasáží ze Čtvrtých Meditací. Je však nutno předeslat, že ke zvolené tematice by bylo nejvhodnější mít před sebou celý jejich text, stejně jako níže zmíněné pasáže z Principů, popřípadě navíc úryvky z námitek vznesených vůči Descartovi a jeho odpovědi na ně. Taková šíře citovaného textu by však dle našeho názoru nepřispěla k jasnému nastínění problematiky. Rozhodli jsme se tedy odcitovat pouze ty pasáže, které tvoří dle našeho názoru argumentační kostru, a navíc kostru takovou, která odpovídá tematicky zvolenému okruhu problémů, tedy významu a smyslu pojmů souzení, vůle a chápání ve vztahu k lidskému chybování.

Descartes se k této tematice dostává již v úvodních pasážích Čtvrté Meditace:

„Především totiž poznávám, že není možné, aby mne (Bůh) kdy klamal ; v každém klamu či podvodu se totiž nachází nějaká nedokonalost ; a byť možnost klamat vypadá jako značný doklad bystrosti či moci, vůlí klamat se osvědčuje špatnost či slabost, a tudíž k Bohu nepatří.“⁴

Zde se do hry dostávají dva základní aktéři Descartových úvah – Bůh a subjekt. Nejsou zde uvedeni mimo strukturu předešlých kapitol Meditací. Bůh jako ten, který nemůže klamat ve své dobrotě je tématem předchozí, Třetí Meditace. K tomu, jaký význam má právě subjektivismus, kterým zde myslíme zaměření se na nezpochybnitelné *cogito* a vedení úvah z pozice první osoby, k tomuto momentu se vyjádříme později v rámci druhé podkapitoly této části.

Nechme ale Descarta pokračovat. Hned v následujícím odstavci Čtvrtých Meditací se dočteme :

„Dále zakouším, že je ve mně jakási schopnost souzení, kterou jsem (stejně jako vše ostatní, co je ve mně) jistě obdržel od Boha ; a ježto mne nechtěl klamat, určitě mi ji nedal takovou, abych kdy mohl chybovat, pokud ji budu užívat správně.“⁵

⁴ Descartes, R.: *Meditace o první filozofii*, Praha 2003 ; s. 51 (AT VII. 54)

⁵ *ibid.*

Zde se objevuje první stěžejní pojem naší práce – pojem souzení. Je zde uveden jako schopnost s přízviskem „jakási“. To dává tušit že právě analýza tohoto pojmu nám může pomoci k lepšímu pochopení problematiky chyby a chybování. Souzení totiž jako schopnost daná od dobrého Boha není v souladu s tím, co se běžně stává – tedy s faktem, že často při souzení dojdeme k omylu, chybnému soudu. Descartes tento paradox zmiňuje záhy:

„V té věci by nebylo pochyb, kdyby z toho podle všeho nevyplývalo, že tedy nemohu chybovat nikdy (...)“⁶,

což jak již bylo míněno, není s jistotou v souladu s naší vlastní každodenní zkušeností.

Chyba ale nemůže být na straně Boha, neboť to by bylo proti jeho přirozenosti, ani na straně schopnosti, neboť ta je pouze odrazem jeho dobroty. Descartes tento problém formuluje o několik odstavců dále:

„(...) s přihlédnutím k Boží přirozenosti se nezdá možné, aby do mne Bůh vložil schopnost, jež by nebyla ve svém rodu dokonalá čili která by byla zbavena nějaké dokonalosti, která jí přísluší.“⁷

Jaké je tedy řešení nastalé situace, kdy jsme sice obdařeni schopností soudit, která ve své podstatě tak, jak nám byla dána od Boha, nemůže vést o omylu, přesto se ale omylu velmi často dopouštíme? Odpověď na tuto otázku se nachází v hlubší analýze schopnosti soudit a chyb, které jako výsledek někdy vznikají:

„Dále, když se na sebe podívám blíže a zkoumám, jaké jsou mé chyby (jen ony jsou dokladem nějaké nedokonalosti ve mně), pozoruji, že závisí na dvou zároveň spolupůsobících příčinách, totiž na mé schopnosti poznávat a na schopnosti volit čili na svobodě rozhodování, to jest, na chápavosti a zároveň na vůli. Pouhou chápavostí totiž jenom vnímám ideje, o nichž mohu vynášet soudy, a když to беру tak precizně, nenachází se tu žádná chyba ve vlastním smyslu slova: i když snad existuje mnoho věcí, jejichž ideje ve mně nejsou, přesto o mně nelze říci, že jsem jich ve vlastním smyslu zbaven (...)“⁸

⁶ ibid.

⁷ ibid. ; s. 52 (AT VII 55)

⁸ ibid. ; s. 53 (AT VII 56)

Zde se poprvé dostáváme ke zbylým dvěma pojmům, které jsou nutné k analýze námi formulovaných problémů – tedy k pojmům chápání a vůle. Descartes tyto pojmy přesněji charakterizuje v *Principech filozofie*:

„Všechny mody myšlení, které v sobě zakoušíme, mohou být vztaženy ke dvěma obecným. Z nich jeden je poznání, čili úkon chápavosti ; druhým pak volby, neboli úkon vůle. Smyslové vnímání, představování a čisté chápání jsou totiž pouze různé mody poznávání. A stejně tak chtění, odmítání, tvrzení, popírání a pochybování jsou různé mody volby.“⁹

Zároveň se zde ukazuje, že tyto schopnosti samy o sobě nebudou moci za to, že chybujeme – „nenachází se tu žádná chyba ve vlastním smyslu slova“, píše Descartes. Předchozí citace však obsahuje ještě jeden pojem, který se pro nás stane důležitým zejména ve druhé kapitole – je jím pojem „ideje“. Uvidíme, že přesné definování toho, co pro Descarta může znamenat toto slovo, je pro některé komentátory důležitým momentem, který rozhoduje o jejich postoji k celé Descartově teorii omylu.

Přejdeme však k poslední pasáži Čtvrtých Meditací, která se nám zdá nutná k dotvoření obrazu teorie chyby a chybování v Descartových Meditacích. Descartes v závěrečné pasáži dochází k tomuto zjištění:

„Z toho vidím, že příčinou mých omylů není ani síla chtít, kterou mám od Boha, brána sama o sobě, neboť ta je převeliká a ve svém rodu dokonalá, ani síla chápat, neboť cokoli chápu, chápu bezpochyby správně a nemohu se v tom mýlit, poněvadž to, že chápu, mám od Boha. Odkud se tedy rodí mé chyby? Inu jen z toho, že když vůle sahá dál než chápavost, nedržím ji v týchž omezeních, ale dopřávám jí takovou rozlehlost, aby se týkala i toho, co nechápu, a ježto je vzhledem k tomu nevyhraněná, snadno se odchýlí od pravdivého a dobrého, a tak se mýlím a hřeším.“¹⁰

Zde se konečně ukazuje Descartovo řešení celého problému. Pouze spolupůsobením vůle a chápání, kdy vůle ve své neomezenosti sahá dále než je v silách chápavosti, ve své podstatě omezené schopnosti, pouze takto je pro

⁹ Descartes, R.: *Principy filozofie*, Praha 1998 ; s. 39 (Část I., XXXII)

¹⁰ Descartes, R.: *Meditace o první filozofii*, Praha 2003 ; s. 55 (AT VII 58)

Descarta vysvětlitelný omyl. Tato rozdílnost ve vlastnostech obou schopností je upřesněna i v pasáži z Principů, jejíž znění uvádíme v poznámce pod čarou.¹¹ K této pasáži z Meditací se pak hodí odcitovat princip XXXIII Descartových Principů filozofie:

„(...) Mýlíme se pouze tehdy, když (jak se stává) o něčem soudíme, aniž bychom to správně poznali.“¹²

Máme tedy před sebou základní inventář nutný k hlubší analýze výše nastolených tezí. Uvědomujeme si, že jsme v tento okamžik ještě příliš nepokročili v samotné filozofické práci, jejíž úkolem je výše citované pasáže zproblematizovat a následně se pokusit je uvést v soulad s Descartovým myšlením (či setrvat ve stavu nedůvěry k nim). Doufáme však, že čtenář ocení tuto první část první kapitoly už jen proto, že se mu v ní dostalo základní textové opory pro další analýzy. Některé z nich provedeme již v druhé části této kapitoly, ty hlavní si pak necháme na kapitoly následující.

1.2 Několik dalších poznámek

Podívejme se nyní detailněji na některé otázky, které u komentátorů vyvolaly pasáže citované v předchozí podkapitole. Jak uvidíme, netvoří ještě souvislou argumentační strukturu, která by již přímo směřovala k objasnění problémů spojených s pojetím chyby a chybování v Descartově filozofickém díle. Jejich cíl ani takový být nemůže, neboť jsme tyto hlubší problémy před čtenáře stále nepostavili. Následující poznámky nám však pomohou, abychom se již zde

¹¹ Descartes, R.: *Principy filozofie*, Praha 1998 ; s. 41 (Část I., XXXV) : „Ale poznání chápavosti nijak nepřekračuje to málo, co se jí nabízí, a je vždy značně omezené. O vůli však lze v jistém smyslu říci, že je nekonečná“

¹² *ibid.* ; s. 39

ujistili v tom, že problematika chyby ve Čtvrtých meditacích je a byla námětem i úvah vedených jiným směrem než tím, kterým se od druhé kapitoly vydáme.

Poznámka první nám upřesní, jakou chybu měl Descartes na mysli a ukáže nám, proč je východisko subjektivismu nutné držet i pro teorii chyby a chybování.

Ve své práci „L'illusion chez Descartes“¹³ se francouzský autor S. Romanowski věnuje zpřesnění toho, jaké pojetí chyby bylo vlastně pro Descarta zajímavé a které do svých úvah vůbec nepřipouštěl. Dle Romanovského si je nutné uvědomit, a my s ním v tomto souhlasíme, že při chybě musí jít o myšlenkový akt, o akt myšlení, a tudíž jsou z něj vyloučeny všechny formy omylů, kterých se dopouštějí blázni a jinak „nestandardně (ne)myslící“ lidé. Hlavní rozdíl je v tom, že blázen by si nikdy nedokázal uvědomit, že podléhá klamu, zatímco Descartes a s ním i každý meditující, tedy myslící člověk, takovému riziku nepodléhá. Tento typ omylu, který vyvstává při myšlenkové činnosti, se v Romanovského knize nazývá „iluze“. My nadále nebudeme rozlišovat mezi omylem a iluzí, zdálo se nám však vhodné upozornit na tuto čistě „myšlenkovou“ vlastnost omylu jako pojmu, se kterým zde pracujeme.

Další zajímavý moment v Romanovského stati je poukaz na to, jak souvisí subjektivistické východisko Descartových Meditací se zapojením vůle do teorie chybování. Descartes se v meditacích předcházejících té čtvrté rozhodne, že než aby se nechal mást zlým démonem, bude radši rovnou vše zpochybňovat, tedy považovat za chybné, on sám. Jinak řečeno, nedává šanci nechat se klamat, snaží se rovnou klamat sám ve všem. Iluze, omyl, jak píše Romanowski, „(...) bude jeho výtvozem. Iluze, před tím trpěná pasivně, mění

¹³ Romanowski, S.: *L'illusion chez Descartes – La structure du discours cartésien*, Paris 1974 ; s. 141-143

svou vlastnost a stává svévolnou a aktivní.“¹⁴ Do hry klamu a chybování tedy vstupuje lidská vůle a to již dříve, než jí Descartes přímo zapojí do své teorie formulované ve Čtvrté Meditaci.

Druhá poznámka nám upřesní kontext Čtvrté meditace, uvedeme v ní jakým dalším tématům se v ní Descartes věnoval a proč.

Obecně se soudí, že samotná teorie omylu není hlavním tématem Čtvrté Meditace a tvoří pouze můstek k úvahám o lidské vůli, potažmo tedy svobodě. Stejně tak se někteří autoři pozastavují hlavně nad Descartovým pohledem na souzení, přičemž doznávají, že teorie chyby a chybování je jen jejím vyústěním.

Jedním z takových komentátorů Descartova díla je i A. Llanos, který ve svém díle „El problema del voluntarismo en Descartes“¹⁵ vyjadřuje následující myšlenky: „Ve Čtvrté Meditaci Descartes zavádí a jasně formuluje, při příležitosti řešení problému omylu, pojetí svobody lidské vůle.“¹⁶ Llanos taktéž upozorňuje, že další důležité téma je jeho teorie souzení. Tyto závěry tedy potvrzují námi zvolený postup a ohlašují téma následující kapitoly, tedy věnování se právě této Descartově teorii.

Na závěr si však ještě neodpustíme třetí poznámku, která cituje opět z knihy španělského autora. Ten v ní uvádí jeden z názorů na nejasnost a nekoherentnost Descartovy Čtvrté Meditace v kontextu zbytku jeho díla.

Llanos cituje z díla francouzského filozofa Gilsona, který se vyjadřuje ke Čtvrté Meditaci takto: „ (...) Descartovy závěry jsou jen málo, či vůbec podrobeny svědomité práci a jeho doktrína představuje ve svém celku jen

¹⁴ ibid. ; s. 143 : „(...) l'illusion sera sa création. Ainsi l'illusion, auparavant subie passivement, change-t-elle de signe, et devient-elle volontaire et active“

¹⁵ Llanos, A.: *El problema del voluntarismo en Descartes*, Bahia Blanca 1960 ; s. 25-27

¹⁶ ibid. ; s. 25 : „En la Meditación IV plantea Descartes resueltamente, en fórmulas apretadas, en ocasión del problema del error, la concepción de la libertad de la voluntad humana.“

jistý přívažek bez hluboké provázanosti se zbytkem jeho díla.“¹⁷ Gilson pak v Llanosově citaci pokračuje tím, že Descartovo dílo v námi zkoumané problematice čerpá pouze ze středověké filozofie a neobsahuje nic originálního.

My se budeme snažit ukázat, že Descartovy názory nelze označit za nesystematické. Snad o to čtenáře přesvědčíme již záhy ve druhé kapitole.

V první kapitole jsme se tedy seznámili se základními textovými oporami této práce, viděli jsme, jak Descartes vlastními slovy buduje systém teorie chyby ve Čtvrté Meditaci. Zároveň jsme si ujasnili pojmový inventář, se kterým budeme nadále pracovat – jde o pojmy chyby, souzení, chápání a vůle, posléze pak pojem ideje.

V druhé části jsme se pak pokusily vyjasnit vztah některých těchto pojmů v kontextu Descartova díla (subjektivismus a vůle) a poukázat na další témata, které se váží na téma námi zvolené a analyzované na základě Čtvrté Meditace. Zakončili jsme pak radikálním názorem jednoho z komentátorů, který se budeme snažit na následujících stranách zrelativizovat.

¹⁷ ibid. ; s. 24 : „ (...) los materiales que utiliza Descartes están poco o nada elaborados, y esta doctrina constituye en su conjunto una especie de excrecencia sin vinculo profundo con el resto del sistema.“

Kapitola 2

„Descartova teorie souzení“

Jak bylo předesláno na konci první kapitoly, v kapitole druhé se budeme věnovat teorii souzení tak, jak ji podává René Descartes a jak ji komentují někteří jeho kritici. Kapitola má za cíl provést čtenáře takovou cestou, aby se na jejím konci ukázalo jako jasné, proč Descartes postuluje svou teorii chyby a chybování tak, jak to činí ve Čtvrté Meditaci. Budeme tedy primárně vycházet nikoli z této meditace, ale z jiných částí Descartova spisu, zejména z Meditace Třetí. Stejně tak se opřeme o některé z knih námitek či odpovědí na námítky, které následovaly po vydání Descartova spisu. Co se týče sekundárních zdrojů, jako hlavní opora nám bude sloužit práce Marcela de Araujy¹⁸ a její první kapitola, věnující se právě teorii souzení u Descarta, a článek Davida M. Rosenthala „Will and the Theory of Judgement“ otištěný v jednom ze sborníků o descartovské filozofii a citovaný na konci této práce mezi sekundární literaturou.¹⁹

¹⁸ Araujo, M. de : *Scepticism, Freedom and Autonomy – A Study of the Moral Foundations of Descartes Theory of Knowledge*, Berlin – New York 2003 ; s. 8-36

¹⁹ Rosenthal, D.M.: *Will and the Theory of Jugement*, in: Rorty, A.D. (ed.), *Essay on Descartes's Meditations*, Berkeley 1986 ; s. 405-434

Kapitola se nejprve zaměří na epistémický inventář tak, jak jej vidí Descartes ve Třetí Meditaci. Ukáže se, jaký rozdíl Descartes shledává mezi smyslovým vnímáním a porozuměním těmto smyslovým vjemům, jejich chápání. Ozřejmíme i jistý hierarchický sled stavů, které nastávají v momentě, kdy jsme „postavení“ před nějaký vjem.

V druhé části se pak budeme věnovat Descartově členění myšlenkových operací obecně, zajímat nás bude zejména jeho pohled na ideje a to, jaký význam jim přesně dává. Uvidíme, že pravdivost či nepravdivost nemůžeme připisovat libovolnému myšlenkovému aktu. Tím si vytvoříme jasné předpoklady k tomu, abychom mohli pochopit Descartovu teorii omylu v celé své šíři. To však již bude náplní kapitoly třetí.

2.1 Smyslové vnímání a chápání²⁰

Abychom lépe viděli rozdíl, který pro Descarta představuje smyslové vnímání něčeho a chápání toho samého, je nutno se vrátit až do Druhé Meditace, kde Descartes uvádí na scénu slavný argument s voskem. Otázka, na kterou je nutno odpovědět, je následující: Jaká schopnost nám pomůže prohlásit, že vosk v čase t_1 se všemi empirickými vlastnostmi vosku a vosk v čase t_2 je stále jedním a tím voskem? Descartes na tuto otázku odpovídá jednoznačně – to, že jde o jeden a týž kousek vosku nelze prohlásit pouze na základě smyslového vnímání. Do hry musí vstoupit to něco dalšího, to, co nazývá „chápání“.

V běžném náhledu se však zdá vše jinak – vosk je stále tímž voskem právě proto, že jeho smyly zjistitelné vlastnosti zůstávají stejné, nemění se v čase. Argument z voskem je ale ilustrativní právě v tom, že můžeme změnit všechny smyly zjistitelné vlastnosti vosku a vosk může být stále tím samým

²⁰ V anglickém originále „*understanding*“.

voskem! Descartes pak říká, že změnu můžeme zjistit jen vnímáním myslí, tedy rozuměním, chápáním.

Při vnímání vosku v čase tedy nejde jen o to udržovat v sobě něco, at' již jde o jeho obraz či pouze některé smyslové kvality. Při vnímání vosku musíme vykonat jistý akt, jistou aktivitu. Otázkou je, jak tuto aktivitu nazvat. Descartes tak činí pomocí slov „akt činění soudů“.²¹ Jde tedy o souzení, kterým se v tom pravém slova smyslu vyjadřujeme k tomu, zda to či ono ze světa mimo nás, ze smyslového světa, je takové, jaké je.

Zrekapitulujme si tedy pro jistotu ještě jednou to podstatné z předchozích odstavců. Smyslové vnímání se dá přirovnat k udržování určitého obrazu. Pokud se ale o tom obrazu rozhodneme něco říci, musíme se spolehnout nikoli pouze na onu smyslovou zkušenost, ale na vykonání určitého aktu, jenž je zde spojen s chápáním a je Descartem nazván aktem souzení, činění soudů.

Jako další příklad nám může posloužit Descartovo slavné sledování klobouků a pláštů na ulici, které identifikujeme s lidmi nikoli na základě pouhé smyslové skutečnosti, ale pouze po vykonání myšlenkového aktu, souzení. Z toho, že *vidíme* oblečení, učiníme soud, že *vidíme* lidské postavy. Při tom jde v obou případech o jiné „vidět“ – jednou jde o vidění smyslové, podruhé o „vidění“ myslí, o souzení. Pomocí prvního vidění v sobě uchováváme jistý mentální obraz, pomocí druhého se k němu vyjadřujeme.

Posledním příkladem bude citace ze třetích odpovědí na námitky k Meditacím. Descartes píše:

„ Je samo o sobě známé, že vidět lva a zároveň z něj mít strach je něco jiného, než ho jen vidět. Stejně tak vidět běžícího člověka je něco jiného než pro sebe tvrdit, že ho vidím.“²²

²¹ Araujo, M. de : *Scepticism...* ; s. 10

²² Descartes, R.: *Meditace o první filozofii*, Praha 2003 ; s. 158 (AT IX 183)

Máme zde tedy smyslový fakt, že vidíme lva či člověka, a vyjádření nějakého vztahu k tomuto faktu, který vznikl na základě souzení o něm.

V Descartově pojetí smyslového vnímání a chápání lze vysledovat jistou hierarchii. Pojděme ji sledovat spolu s úryvkem z de Araujovy práce: „V prvním okamžiku pouze získáváme myšlenkový obsah, například, mentální reprezentaci lva. Zadruhé si uvědomíme, že zde existuje určitá korespondence mezi naší reprezentací a něčím ve světě mimo nás. Poté tedy vyřkneme soud ve tvaru 'přede mnou se nachází lev'. A zatřetí, protože usoudíme, že je to pravda, že se před námi nachází lev, reagujeme tím, že dostaneme strach.“²³

Již zde se začíná rýsovat důvod tohoto rozlišení. V samotném smyslovém poznatku, tedy prvotním obsahu který shledáme v naší mysli, se nelze tázat na to, zda v něm můžeme chybovat či chybujeme. Neptáme se totiž v něm po jeho pravdivosti. Je to až v aktu souzení, kdy do hry vstupuje následující otázka: zda se to, o čem soudíme, že je opravdu před námi, opravdu nachází tam, kde si to myslíme.

Jinou otázkou ale zůstává, proč si tento postup, tuto nastíněnou hierarchii, kterou dle Descarta při vnímání věcí kolem nás všichni procházíme, proč si tyto tři kroky neuvědomujeme a směšujeme je do jednoho jediného? Descartes podává řešení v podobě odkazu na vývoj lidské mysli. Zmíněný sled stavů se v nás utváří od samého počátku života, a proto v momentě, kdy jsme schopni jej reflektovat, dosahuje takové rychlosti a samozřejmosti, že je těžké si ho uvědomit. Navíc si pamatujeme naše zautomatizované soudy z předchozích situací. Ty pak jen vyvoláváme jako celky a nemusíme o nich „přemýšlet“ krok za krokem.

²³ Araujo, M. de : *Scepticism...* ; s. 13 : „At a first moment, we simply apprehend a mental content, for exemple, the mental representation of a lion. At a second moment, we assume that there obtains a correspondence between our representation and the external world. We make, then, a judgement of the form 'there is a lion before me'. At a third moment, because we judge that it is true that there is a lion before us, we effectively react with the feeling of fear.“

Podstatné z této podkapitoly je však následující – Descartovo pojetí mentální aktivity je založeno na základním rozdílu mezi získáním jistého mentálního obsahu a tím, že o tomto obsahu soudíme, zda odpovídá (či nikoli) něčemu ve světě mimo nás. Jedině v souzení tedy konfrontujeme naše obsahy myslí s tím, zda jsou či nejsou „nějaké“. Jedině tehdy se tedy vyjadřujeme k jejich „pravdivosti“. Jedině tehdy se můžeme (či nemusíme) mýlit.

Vykročili jsme tedy rázně směrem k teorii chyby a chybování z pera René Descarta. Ozřejmili jsme, který z mentálních aktů (nebo přesněji řečeno, kterého mentálního aktu, neboť to, že souzení je „akt“ a pojmnutí mentálního obsahu ve vlastním smyslu nikoli, bylo jedním ze závěrů této podkapitoly) se bude týkat teorie chyby a chybování a proč tomu tak je.

Než však již konečně přistoupíme k samotné teorii chyby a chybování, dovolíme si ještě poslední odbočku. Ve druhé podkapitole si upřesníme vztahy mezi pojmy „ideje“, „souzení“ a „akt vůle“. Uvidíme, že zejména jasné vymezení pojmu „ideje“ je nutné k přesnému chápání jejího vztahu se souzením.

2.2 Ideje a souzení

Pro Descarta jsou tedy nositeli pravdivosti soudy. Přesvědčuje nás o tom ve Třetí Meditaci.²⁴ Jaký je ale celý Descartův „mentální inventář“, se kterým pracuje? Jinak řečeno, jaké jsou možné typy myšlenek, myšlenkové aktivity? Souzení totiž přirozeně nepředstavuje to jediné, čímž se může naše mysl zaměstnat.

Descartes vidí tři takové druhy „myšlenek“, které nás mohou zaměstnávat. První z nich nazývá idejemi, následuje souzení a jako třetí

²⁴ Například: „ (...) nepravdivost ve vlastním slova smyslu čili formální nepravdivost se může nacházet jedině v soudech (...)“ in. Descartes, R.: *Meditace o první filozofii*, Praha 2003 ; s. 43 (AT VII 43)

jmenuje akty vůle, chtění. Vzájemné vztahy vyjadřuje následovně. Souzení či volní akt nemůže existovat bez předchozí ideje, ta je mu vždy předpokladem. Ona sama však naopak sama existovat může a nepotřebuje k sobě nutně přibírat jak akt souzení, tak akt chtění.²⁵

Ideje tedy předcházejí souzení a tvoří pro něj materiál, ke kterému se pak váže akt souzení spojený s pravdivostí či nepravdivostí. Tvoří tedy první článek řetězce, který nás dovede až k otázce chyby a chybování. Může se tedy zdát s podivem, že se idejím věnujeme až po té, co jsme se věnovali otázce souzení. Takový postup jsme však zvolili záměrně. Jako východisko úvah nám posloužila analýza souzení, od které jsme se odrazili na jednu stranu (směrem k tomu, co předchází) a posléze se odrazíme směrem druhým.

Ideje tedy nejsou samy o sobě ani pravdivé, ani nepravdivé. Při jejich „udržování“ se tedy nedá mluvit ani o chybě, ani jakémkoli jiném pojmu spojeném s pravdivostí.

Pravdivost či nepravdivost vstupuje na scénu až v momentě, kdy ideji „přítakáme“ aktem souzení. Mezi komentátory však nepanuje shoda v tom, jak můžeme „přítakat“ ideji typu např. „tří“. To, čemu se přítakává, je většinou propoziční obsah té které ideje. Proto se autoři většinou přiklánějí k tomu, že idea má tento propoziční obsah v sobě ukryt vždy.

Propoziční obsah každé ideje tedy nelze nazvat ani pravdivým, ani nepravdivým. Lze o něm pouze prohlásit, že zde je. Z určitého úhlu pohledu by tedy šlo říci, že je „pravdivý“ v každém případě. To, co je však epistémicky zajímavé, je něco, co může nabývat jak hodnoty pravdivosti, tak nepravdivosti. Tato pravdivost se ale může ukázat až když se k ideji „vyjádříme“ (souzením) k tomu, v jakém vztahu je považujeme ke světu mimo nás.

²⁵ Jak poznamenává de Araujo, Descartes věnuje idejím meditaci třetí, souzení pak meditaci čtvrtou. Na volní akty se v Meditacích nedostane, snad i proto, že Descartes se v nich zaměřuje hlavně na objasnění vztahu našich myšlenek k realitě přes meditující rozum. Přesto ale Descartes na analýzu volních aktů nezapomněl a věnuje jim svůj pozdější spis „*Passion de l'Áme* z roku 1649. ; in Araujo, M. de : *Scepticism...* ; s. 16

Ve druhé kapitole jsme tedy viděli Descartovo dělení myšlenkového světa, ze kterého nám vyzuly tři základní elementy – ideje, souzení a volní akty. Volní akty jsme, vzhledem k tomu, že Descartes se jim zatím specificky nevěnuje, ponechali stranou a prohlásili jsme, že souzení a ideje se bez sebe neobejdou z pohledu aktů souzení, ideje samotné ale o sobě existovat mohou, ovšem pouze v podobě jistého udržování.

Co se týče otázky pravdivosti, viděli jsme, že idejím samotným nelze tuto vlastnost připisovat. Ta vzniká až při zapojení aktu souzení, který ideje „vyjádří“ tím, že je vztáhne ke světu mimo subjekt myšlení.

Kde se mluví o pravdivosti, tam se musí počítat i s omylem a chybou. Proč tomu tak je a odkud se toto spojení bere, to již je obsahem následující kapitoly.

Kapitola 3

„Descartova teorie omylu, její důsledky a další možné problémy“

Na úvod kapitoly si připomeňme Descartova slova, která jsme zmínili již v první části první kapitoly práce. Descartes se v nich dostává až na samotný okraj vyjádření problému, který by mohl čtenáře Meditací napadnout. Jde o problém následující: pokud je schopnost souzení schopností přidělenou nám Bohem, musí jít o schopnost dokonalou. Jako dokonalá schopnost by však nemohla vést k omylu, pokud ji budeme správně používat. Jak říká Descartes:

„V té věci by nebylo pochyb, kdyby z toho podle všeho nevyplývalo, že tedy nemohu chybovat nikdy (...).“²⁶

Jak tedy vyřešit tento rozpor mezi na první pohled zjevným závěrem, tedy, že dle všeho, co Descartes až do této chvíle v Meditacích vyložil, bychom chyby v souzení činit neměli, a faktem, že se takových omylů často dopouštíme?

Nejprve se podíváme ve stručnosti na to, jak tento paradox řeší Descartes sám. Následně si ukážeme, že i Descartovo řešení v sobě obsahuje

²⁶ Citováno výše.

další hlubší problémy, které je nutno objasnit. Tím dospějeme ke vztahu Descarta k pojmu vůle a voluntarismu. Tento rámeček, tedy od vysvětlení Descartovy teorie omylu jeho vlastními slovy po hlavní důsledek tohoto vysvětlení, bude vymezovat téma třetí kapitoly této práce.

3.1 Descartes vs. omyl – dvojí složka souzení

Vraťme se nejprve k pojmu souzení. Descartes při hlubší analýze pojmu souzení dospěl k tomu, že souzení obsahuje dvě základní složky. To jsme si ukázali ve druhé kapitole. První složkou je idea, tedy smyslový materiál, tou druhou je „vyjádření“ se k této ideji. Každé z těchto složek pak náleží jedna schopnost mysli. Co se týká ideje, získáváme je pro nás (a nikoli jen udržujeme) pomocí chápavosti, vyjádření pak náleží vůli, která tuto ideji buď potvrdí, nebo vyvrátí. Latinské názvy těchto schopností zní následovně: „*facultas cognoscendi*“ a „*facultas eligendi*“.²⁷

Z citací v první kapitole této práce je ale již zřejmé, že ani jedna z těchto schopností není sama o sobě zodpovědná za chybu v souzení a jako taková tedy nemůže být schopností špatnou. Argument dobrého Boha tedy není ohrožen. Chyba totiž vzniká až ve spojení obou schopností při aktu souzení, kdy jedna schopnost, omezené lidské chápání, je v nesouladu s neomezenou lidskou vůlí.

Zde je však třeba se zastavit. Proč by nemohla být chyba na straně chápání či na straně vůle (nebo obou zároveň)? Co opravňuje Descarta k takové důvěře v obě schopnosti, tedy mimo to, že jde o schopnosti dané Bohem. K odpovědím na tyto otázky je třeba se blíže podívat na Descartovo pojetí těchto dvou pojmů, tedy chápání a vůle.

²⁷ Descartes také používá výraz „svobodná vůle“ – „*arbitrii libertate*“.

Pokud bychom chtěli hledat nedokonalost ve schopnosti chápat, nedokonalost, která by byla příčinou chybování, zřejmě bychom poukázali na to, že naše chápavost je značně omezená – nemůžeme zřejmě pojmout všechny ideje tohoto světa.

Tento argument však před Descartem neobstojí. Pokud chceme zjistit proč, musíme si nejprve uvědomit, jak francouzský filozof definuje chápání. Jde o schopnost, pomocí kterou „získáváme ideje“.²⁸ To, že nemůžeme získat ideje všechny, však není dokladem toho, že je tato schopnost nějak nedokonalá. Jediné, co to dokládá, je to, že má jisté limity.

De Araujo k tomuto bodu dodává velmi ilustrativní příklad. Dovolujeme si ho zde odcitovat: „(Descartův) argument můžeme chápat v analogii s viděním. Tolik, kolik idejí nikdy nepojmeme, tolik je zde věcí, které nikdy nespattíme. Ale fakt, že nemůžeme spatřit vše, co bychom spatřit byli schopni, nepředstavuje nějakou nedokonalost našeho vidění“.²⁹

Druhým limitem našeho chápání je to, že některé věci pojmout nejsme schopni. Tato námitka nás však nemusí trápit o nic víc. Descartes totiž vidí pojímání idejí jako oproštěné od otázky pravdivosti či nepravdivosti. To, že nějakou ideu nezískáme, není nic „nepravdivého“, a všechny ideje, které získáme, jsou v jistém smyslu „pravdivé“ a tudíž pro epistemologii nezajímavé – to jsme již ukázali ve druhé kapitole této práce.

Schopnost chápání se tedy zdá být v pořádku. Jak je tomu tedy s vůlí?³⁰

Zde se nám dostane neméně jasné odpovědi, Descartes považuje lidskou vůli za něco dokonalého, něco, co nelze zlepšit či zvětšit. Srovnává jí dokonce s vůlí božskou. Vůle je pro Descarta navíc jen jednou, jedinou, dokonalou schopností, ve které nelze hledat nějaké stupně. Je jen jedna jediná vůle, všem

²⁸ Araujo, M. de : *Scepticism...* ; s. 28

²⁹ Araujo, M. de : *Scepticism...* ; s. 28 : (...) we can understand his argument here with the analogy of vision. Just as there are many physical objects we will never see, so there are many ideas that we will never apprehend in our understanding. But the fact we cannot see all physical objects capable of being observed does not represent some kind of imperfection in our visual capacity.“

³⁰ Důkladná analýza otázky vůle u Descarta např. in : Llanos, A.: *El problema del voluntarismo en Descartes*, Bahia Blanca 1960

lidem shodná. Pokud se tedy vůle nemůže „zlepšit“ a navíc je stejného řádu jako vůle božská, pak opět nemůže být sama o sobě, stejně jako schopnost chápání, příčinou omylu.

Poslední otázkou, na kterou nám v této podkapitole Descartes musí odpovědět, je otázka následující – jak se tedy omylu vyvarovat?

Protože máme svobodnou vůli a protože jsme si vědomi toho, že naše chápavost je omezená, musíme se dle Descarta tedy pokusit o co největší zdrženlivost a přitakávat (či vyvracet) jen takové ideje, které se nám jeví „jasně a rozlišeně“. Pouze poté si můžeme být jisti, že soudíme nikoli omylně, ale s nezpochybnitelnou pravdivostí.

Viděli jsme tedy, že Descartes má v otázce chyby a chybování vcelku jasné představy, které dokáže obhájit pomocí důvěryhodných argumentů. Přesto se jeho závěry neubránily námitkám, z nichž ta nejpádnější bude předmětem druhé části této kapitoly.

3.2 Voluntaristická námitka proti Descartovu řešení problému chyby a chybování

Pokud si zrekapitulujeme to, jak René Descartes koncipuje svou teorii omylu, ukáže se následující : jestliže chybný soud vzniká vždy v interakci mezi chápáním a vůlí, mají tedy vždy obě složky na chybě svůj podíl. Co se týče chápání, říci, že za chybu může naše nedostatečné chápání něčeho se nezdá být problematickým. Takovým se zdá až tvrzení, že naše omyly jsou v důsledku předchozího vymezení chybování vždy volným aktem.

Dalším závěrem z předchozího je : pokud se chápání a vůle podílejí na špatném soudu (a to tak, že nejsou v jistém souladu), podílejí se i na soudu

správném, tedy na jakémkoli soudu obecně. To jsme již několikrát uvedli a okomentovali.

V reakci na toto zjištění se nabízejí dvě námitky.

Zaprvé: při chybování se nemůžeme vyhnout tomu, že chyba je vždy spjata i s vůlí, tedy i s tím, že ji v jistém smyslu slova chceme nebo nechceme. Chybovat „mimoděk“, pouze z pouhé neznalosti, nedostatečného chápání, by nebylo možné. To by mělo samozřejmě následky v otázce naší zodpovědnosti za chybování, tedy důsledky mravní.

Druhým závěrem, který by z předchozí definice vyplýval a který se zdá ještě více zvláštní a nezvyklý, je toto: pokud při souzení je naše chápání, tedy „vstřebávání“ idejí následováno volním aktem, měly bychom být schopni volními akty ovlivnit to, co se do naší mysli „vstřebá“ jako (pro nás) pravdivé či nepravdivé, neboli čemu věřit budeme a čemu nikoli.

Vůlí se totiž dle Descarta rozhodujeme, zda ideu potvrdíme jako „pravdivou“ či „nepravdivou“. V praxi by to znamenalo, že jsme schopni se rozhodnout, zda nějakému poznatku (ve formě propozice), který se nám ocitnul v mysli nebudeme věřit, a „opravdu“ mu dokážeme věřit pouze proto, že jsme se tak rozhodli?

Dle Descartových kritiků a komentátorů Descartes svou teorií souzení a omylu k takovému chápání směřuje. Ač se to zdá podivná představa, Descartes by měl hájit to, že se dokážeme rozhodovat například o tom, zda dvě a dvě jsou pět či země je hranatá.³¹

Zde se však již otíráme o téma kapitoly následující, která bude reagovat právě na tyto nastíněné námitky, a to zejména na druhou z nich, která

³¹ Je třeba upřesnit následující – pokud zde mluvíme o vyjádření se k ideji jako pravdivé či nepravdivé, nemyslíme tím vyjádření se v tzv. slabém smyslu, tedy jako pouhou větu „Myslím si, že dvě a dvě jsou pět“. Takové vyjádření samozřejmě volně vyřknout můžeme. V tomto paragrafu máme na mysli vyjádření se v tzv. silném smyslu, tedy že opravdu „věříme“, že zmíněná rovnice je pravdivá. A to je již, jak vidno, něco zcela jiného.

Descarta činí zastáncem voluntarismu. Tento pojem však má různé možnosti vysvětlení, se kterými čtenáře seznámíme níže.

Ve třetí kapitole jsme viděli, že Descartes staví svou teorii omylu při souzení v souladu s tím, jak postupoval při analýze souzení samotného. Hlavními viníky chyby a chybování jsou dvě základní složky souzení, chápání (jako přijímání idejí) a vůle (jako vyjádření se k jejich pravdivosti či nepravdivosti ve vztahu k okolnímu světu). Vínu ovšem nenesou samy o sobě, neboť jako schopnosti dané od Boha nemohou být o sobě nedokonalé. Chyba vzniká jedině jejich interakcí, která je přítomna v každém aktu souzení.

V druhé části kapitoly jsme si ukázali, že právě toto pojetí nás zavádí do velmi neintuitivních úvah, které Descarta staví do pozice silného voluntarismu. Zdá se, že pokud by byly předchozí Descartovy analýzy v pořádku, byly bychom schopni věřit pravdivosti či nepravdivosti idejí „na povel“ vůle.

Jak se s touto situací vypořádat se dozvíme ve čtvrté a poslední kapitole této práce.

Kapitola 4

„Descartes a voluntarismus, různé úhly pohledu“

V analýze jsme dospěli až na vytyčený konec. Po třech kapitolách se nacházíme v rozhodujícím momentě, ve kterém musí Descartova teorie, ve svém východisku vcelku jasná, ve svých důsledcích však stále zcela neintuitivní, obstát a vyrovnat se s námitkami vyřčenými v předchozí kapitole.

Námitky přitom nemají stejnou váhu. Zdá se nám, a někteří komentátoři ³² nám to potvrzují, že pokud se podaří obhájit druhou z nich, tedy že jsme schopni volně se rozhodnout, zda věříme či nikoli v pravdivost určitého soudu o ideji, pak se již snadno obhájí i první námitka, tedy zda je možné, aby chyba bez volního aktu nebyla možná. Pokud by totiž s vůlí při chybování nebyl problém v tom smyslu, že bychom se opravdu mohli rozhodovat, čemu věříme, pak by se z první námitky stalo potvrzení obhájené pravdivosti námitky druhé. Opravdu by pak vůle hrála roli při souzení.

Rozhodli jsme se tedy pozorně se zaměřit zejména na analýzu druhé námitky. Jak je to tedy s Descartem a voluntarismem?

³² Araujo, M. de : *Scepticism...* ; s. 30

Pokud by Descartes opravdu držel výše zmíněnou tezi v její silné podobě, tedy že opravdu máme přímou volní kontrolu nad tím, které ideji (propozici), věříme a které ne, pak by patřil do proudu tzv. doxastického voluntarismu. Tento proud je však často zavrhován, proto se i my pokusíme ukázat, proč zřejmě Descartes takto silnou tezi držet nechtěl (přestože většina autorů³³ se kloní k názoru, že ano).³⁴

Existuje však i umírněnější verze voluntarismu a právě v ní lze nalézt jisté spasení Descartovy teorie souzení a omylu v reakci na vznesené námitky. Tento proud názorů říká, že voluntarismus platí, ovšem ne tak, že bychom měli nad našimi přesvědčeními přímou kontrolu, tedy že se o nich nemůžeme rozhodovat stejně, jako o tom, zda si ráno vezmeme modrý či červený svetr. Zastánci umírněného voluntarismu naopak říkají, že naše volní kontrola nad přesvědčeními je nepřímá. Co tím mají na mysli?

Na mysli tím mají následující: nemůžeme sice přímo rozhodovat o tom, čemu věřit a čemu ne, ale co můžeme, je volně se zaměřovat na takové fakty a evidence, které nám dovolí věřit na základě souzení něčemu, co chceme a naopak si nevšímat jiných fantů, které by nás od tohoto přesvědčení mohly odvést.

Doxastický voluntarismus tedy zřejmě není platný, neboť naše přesvědčení, to, čemu věříme, o čem si myslíme, že je pravdivé, to vše není otázkou naší volby. Naopak voluntarismus spojený se zaměřováním pozornosti dle toho, jak chceme (tedy dle vůle a mimo racionalitu) se nezdá být tak neintuitivním náhledem. Často se například stává, že dokud něco vidět nechceme, prostě to nevidíme. V momentě, kdy to pro nás začne být důležité, se naopak ukáže, že ona věc byla na dosah. To pak ovlivňuje i naše přesvědčení.

³³ *ibid.* ; s. 32

³⁴ Mezi další doxastické voluntaristy je řazen například Blaise Pascal.

V následující podkapitole se tedy budeme snažit ukázat argumenty pro a proti tomu, zda Descarta lze považovat spíše za doxastického, nebo „pozornostního“ voluntaristu. Ze zjištěného se pak pokusíme vyvodit náš závěr ohledně Descartovy teorie souzení a teorie omylu, chyby a chybování.

4.1 Descartes jako doxastický nebo „pozornostní“ voluntarista?

Pokud si po přečtení Descartových Meditací položíme otázku, jaké hlavní cíle Descartes při svém filozofickém snažení sledoval, mezi jedním z takových cílů bude bezpochyby snaha vzepřít se radikálnímu skepticizmu, který zpochybňuje vše, čím si člověk může být jist.

My tohoto Descartova cíle využijeme k pokusu o náhled, zda lze v Descartovi vidět spíše voluntaristu doxastického, nebo „pozornostního“. Pokud by se ukázalo, že jeho teorie souzení a chyby a chybování patří do první skupiny, byli bychom nuceni o její platnosti pochybovat. Avšak kdyby byly zmíněné teorie v souladu spíše s voluntarismem založeném na nepřímém ovládní vůlí za pomoci pozornosti, pak by v souladu se závěry předcházejícími tuto podkapitolu bylo vše v pořádku a teorie by obstály, tedy alespoň ve světle námitek, se kterými zde pracujeme.

Jak tedy budeme postupovat? Nikterak složitě. Pokusíme se konfrontovat Descartův voluntarismus v podobě doxastické a posléze v podobě „pozornostní“ s pozicí skepticizmu. Pokud bude skeptická pozice v souladu s jedním z nich, budeme považovat za nepravděpodobné, že by se k ní Descartes přikláněl.

Jak je tomu tedy v případě přímého řízení našich přesvědčení vůlí, tedy v případě, kdy se dokážeme rozhodovat, čemu věřit a čemu nikoli?

Pokud jsme tedy schopni determinovat obsah našich přesvědčení dle naší vůle, pak jsme schopni si utvořit jakákoli přesvědčení. Skeptikova pozice

by však byla v tomto případě velmi jednoduchá. Takový člověk by již nemusel shromáždit v mysli dostatek poznatků vedoucích ho k závěru o nemožnosti poznání něčeho jistého či něčeho vůbec. Stačilo by mu se pouze rozhodnout, že takové přesvědčení je v souladu s pravdivostí a Descartes by nemohl nic namítnout.

Pozice doxastického voluntarismu v součinnosti s Descartovými teoriemi souzení a chyby a chybování by tedy jejímu tvůrci vyrazila velmi lehkou karta z rukou. Nemyslíme si tedy, že by se Descartes k takovému přesvědčení odhodlal. Přesto je však nepopíratelnou textovou evidencí, že Descartes píše o vůli, které vždy při souzení koná v součinnosti s chápáním. Jisté formě voluntarismu se tedy Descartes zřítí nemůže. Jak tedy z nastalé situace ven? Bude řešením vřazení Descarta do pozic „měkkého“, tedy „pozornostního“ voluntarismu?

V případě vůle, která by pouze řídila pozornost směrem k evidencím, které potvrzují či vyvracejí to, čemu věřit chceme, by však naše pozice vůči skepticizmu mohla být silnější, respektive pozice skeptika by nebyla tak pevná jako v případě, kdy by mohl být legitimně o svém skeptickém přesvědčení přesvědčen, neboť se mu tak chce.

Přestože například de Araujo si nemyslí, že pozice „pozornostního“ voluntaristy je silnější než pozice doxastického³⁵, my s ním nejsme v tomto bodě zajedno. Dle našeho názoru je rozdíl v tom, zda opravdu můžeme něco učinit, a tom, zda pouze ovlivňujeme toto rozhodnutí pomocí jisté okliky pozornosti. Skeptikovy by šlo namítnout, že jeho řízení pozornosti je „nesprávné“ a přivést ho pomocí ukázání „správné“ evidence k tomu, aby byl svůj skepticizmus nucen opustit. V případě pouhého rozhodování přímo řízeném vůlí ale takovou možnost nemáme a vždy se budeme nacházet v pozici názoru proti jinému názoru.

³⁵ Araujo, de M.: *Scepticism...* ; s. 34-35

Tím tedy vyjadřujeme následující závěr: neboť je pro Descarta v konfrontaci s radikálním skepticismem výhodněji hájitelná pozice voluntarismu „pozornostního“, jsme toho názoru, že se ve svých spisech snažil držet právě toto stanovisko.

V této kapitole jsme tedy viděli, že voluntaristická námitka proti Descartově teorii souzení a chyby a chybování nemusí mít vždy zdrcující následky, zejména tehdy, pokud upřesníme, co voluntarismem myslíme. Pokud se jej budeme snažit držet v jeho silné verzi, tedy že jsme schopni naše přesvědčení ovlivnit pomocí vůle, tedy věřit (a opravdu věřit) tomu, co chceme, pak se Descartovy názory dostávají do aporetického bodu. V případě, kdy voluntarismus zmírníme a prohlásíme, že to, jak vůle ovlivňuje naše přesvědčení je jen pomocí nepřímého řízení naší pozornosti na pro nás výhodné či nevhodné fakty, pak se zdá, že Descartova Čtvrtá Meditace obsahuje o jeden problém méně.

Závěr

Jak tedy uzavřít práci, která se věnovala problematice teorie chyby a chybování v optice pojmů souzení, chápání a vůle, a zároveň těmto pojmům z pohledu teorie omylu? Podařilo se nám odpovědět na otázky položené v jejím úvodu? Vyložili jsme celou tematiku dostatečně přehledně a s potřebnou mírou detailnosti? Vystoupily při jejím přečtení ty problémy, které jsme zamýšleli zdůraznit a pro které jsme se posléze snažili najít řešení?

Naše argumentační linka se vinula následovně.

V první kapitole jsme si ujasnili, jakou textovou oporu můžeme využít při našem bádání o teorii souzení a omylu v Descartových spisech. Zároveň se v citacích ze Čtvrté Meditace a Principů filozofie, které jsme brali za pro nás nejrelevantnější primární zdroje, ukázalo, jaké pojmy musíme brát v potaz při naší práci. Šlo o pojmy ideje, chápání a vůle, samozřejmě pak také o ústřední pojmy chyby a souzení. Protože chyba vzniká při souzení, začali jsme nejprve, během druhé kapitoly, analyzovat právě tento pojem. Objasnili jsme, jaké jsou hlavní složky souzení, stejně jako jaký je rozdíl mezi idejí jako smyslovým vjemem a tím, jak ho pro nás „artikuluje“ naše schopnost chápání. Třetí

kapitola pak s již osvětlenými pojmy provedla přímou analýzu Descartovy teorie chyby a chybování tak, jak ji viděl sám Descartes, posléze pak z pohledu Descartových kritiků. Ukázalo se, že teorie o spolupůsobení schopnosti chápání, ve své podstatě omezené, a vůle, neomezené schopnosti, vypadá v Descartově podání elegantně, avšak ve svém důsledku se pro francouzského filozofa může stát kamenem úrazu. Pokud by vůle „asistovala“ chápání při každém přiřazení pravdivosti či nepravdivosti soudu, bylo by pak logickým závěrem tvrdit, že se můžeme volně (tedy „jak chceme“) rozhodovat o tom, které soudy budeme považovat za pravdivé (věřit jim) a které za nepravdivé (nevěřit jim). Řešení této radikální voluntaristické pozice pak lze nalézt, a my jsme se o to i pokusili, ve zmírněné verzi voluntarismu, nazvaném v této práci voluntarismem „pozornostním“. V tomto náhledu již vůle nemá přímou kontrolu nad tím, čemu věříme a nevěříme, ale pouze kontrolu nepřímou, a to tak, že dokáže směřovat naši pozornost směrem k či od relevantních evidencí tak, abychom věřili tomu, čemu věřit chceme.

Toto řešení jsme tedy spolu s komentátory Descartovy teorie omylu považovali za možnou cestu k uvedení Descartovy teorie v soulad a odstranění možného paradoxu. Zbývalo již jen dokázat, zda se Descartes opravdu k této pozici hlásil. K tomu nám pomohl pojem skepticizmu – Descartes by zřejmě nehlásal nic, co by ho stavělo právě do možné pozice usnadňující radikální skepticizmus. Na konci čtvrté kapitoly jsme viděli, že právě „pozornostní“ voluntarista odolá skeptickým námitkám lépe, než voluntarista radikální, v této práci nazvaný „doxastický“.

Můžeme tedy uzavřít: Descartova teorie omylu se nám po všech úvahách a i přes všechny výše uvedené problémy zdá udržitelná a v souladu se zbytkem Descartova díla, pro které tedy nepředstavuje riziko nekoherentnosti celého systému racionálně vystavěného základu vědy.

Zbývá jen uvést problémy, které se vyskytly v průběhu vypracovávání práce a které by tedy mohly předchozí závěr ohrozit.

Prvním problémem se stala sekundární literatura. Publikace, které by se věnovaly přímo nám zvolené problematice, se podařilo obstarat v množství spíše komorním. Prakticky jedinou takovou prací byla de Araujova práce z roku 2003³⁶. Snažili jsme se však svědomitě o využití i ostatní sekundární literatury, která byla napsána v několika světových jazycích. Zde se však vyskytnul další problém – neboť ne všechny jazyky používají stejnou terminologii a většina autorů se snažila přijít s nějakým novým, vše řešícím termínem či objasňující tezí, často jsme se dostali do bodu, kdy nebylo jasné, jak daný termín vyjádřit v češtině. Po konzultacích s vedoucím této práce jsme se snad přece jen přiblížili k určitému stupni jasnosti a přehlednosti.

Druhý problém by mohl vyvstat z úzkého vymezení našeho tématu. Prakticky všechny publikace a jejich autoři používají úvahy o teorii chyby a chybování, potažmo souzení, jako odrazový můstek k analýze pojetí lidské svobody v díle René Descarta, navazující na problematiku vůle a voluntarismu. My jsme se však, vzhledem k cílům, které jsme si v této práci položili, zastavili právě před přechodem k otázkám spojeným se svobodou a svobodným lidským rozhodováním. Daní za toto rozhodnutí pak bylo například to, že jsme nemohli použít některé argumenty při analýze tématu voluntarismu. Myslíme si však, že zapojení pojmu svobody do naší práce by ji neúnosně rozšířilo, odvedlo pozornost od námi zvolené hlavní tematiky a práce by pak neodpovídala ve své šíři pojetí práci bakalářské.

I přes tyto výhrady však doufáme, že se nám podařilo ujasnit a obhájit jeden z problematických bodů filozofického díla René Descarta, tedy jeho teorii omylu či chyby a chybování, a zároveň čtenáře přesvědčit o systematickosti Descartových názorů, se kterou nesouhlasil Gilson³⁷ v první kapitole této práce.

³⁶ Citováno výše.

³⁷ Viz. podkapitola 1.2.

Seznam použité literatury

Primární literatura :

- Descartes, R.: *Lettres, textes choisis*, PUF 1964
- Descartes, R.: *Méditations métaphysiques*, PUF 1966
- Descartes, R.: *Meditace o první filosofii*, Praha 2003
- *Descartes - Oeuvres philosophiques*, F. Alquié (ed.), Paris 1967 (3 svazky)
- Descartes, R.: *Principy filosofie*, Praha 1998

Sekundární literatura :

A Monografie

- Araujo, M. de : *Scepticism, Freedom and Autonomy – A Study of the Moral Foundations of Descartes Theory of Knowledge*, Berlin – New York 2003
- Llanos, A.: *El problema del voluntarismo en Descartes*, Bahia Blanca 1960

- Romanowski, S.: *L'illusion chez Descartes – La structure du discours cartésien*, Paris 1974
- Rosenthal, D.M.: *Will and the Theory of Judgement*, in: Rorty, A.D. (ed.), *Essay on Descartes's Meditations*, Berkeley 1986

B Články a elektronické zdroje:

- Berman, S.: *Human Free Will in Anselm and Descartes*, St.Francis College, in.: www.anselm.edu/library/SAJ/pdf/21Berman.pdf (7.7.2006)
- Thorn, P. D.: *Nelson on Descartes' Theory of perception and Judgement*, University of Arizona, in.: www.u.arizona.edu (8.7.2006)
- Guého F., Voval F.: CD ROM Descartes, 1996
- www.wright.edu/cola/descartes (4.8.2006)
- philosophy2.ucsd.edu (3.7.2006)

C Encyklopedie a příručky

- Brugger, W.: *Filozofický slovník*, Praha 1994
- Čechák V., Sobotka M., Sus J.: *Co víte o novověké filozofii*, Praha 1984

Resumé

Práce se zabývá teorií chyby a chybování v díle René Descarta a to zejména v kontextu čtvrté meditace *Meditací o první filosofii*. Tuto teorii analyzuje na základě objasnění Descartovi teorie souzení a pojmů chápání a vůle. Jako hlavní problém je uvedeno : Je Descartova teorie chyby a chybování udržitelná ve světle námitek Descartových kritiků ? Hlavní taková námitka zní : z postulování chyby při souzení jako neadekvátní interakci omezeného chápání a neomezené vůle vyplývá, že jsme schopni naše přesvědčení volně ovlivňovat, tedy věřit, čemu chceme, což se nezdá v souladu s naší intuicí. V závěru se však ukáže, že i tato na první pohled neintuitivní pozice je udržitelná, pokud zmíněný voluntarismus zmírníme takto: vůle neovlivňuje naše přesvědčení přímo (pozice tzv. doxastického voluntarismu), ale pomocí zaměřování pozornosti na specifické evidence (zde nazvaná « pozornostním » voluntarismem). Descartova teorie chyby a chybování je tedy ve výsledku hájena jako udržitelná.

Abstract

The present work analyses the theory of error of René Descartes, mainly in the context of his Fourth Meditation. This analyze begins with the exposition of the Descartes' theory of judgment and his notions of understanding and volition. The main question is the following: Is Descartes' theory of error valid, even if we consider all the objections of Descartes' critics? The main objection is: in the explication of error during our judgment as a result of interaction between a limited understanding and an unlimited human will, we have to consider us capable do decide at will what we believe and what we don't, which is not an intuitive position. But this work suggests that this non-intuitive position is sustainable, if we abandon the "strong" version of Descartes' voluntarism, in which the will influences our believes directly, and we see Descartes' theory of error as using the "milder" version of voluntarism (called here "attention" voluntarism), in which the will influence us indirectly, by forcing our attention in the needed way. As a final conclusion, we consider Descartes' theory of error as valid.

Přílohy

Seznam příloh:

Příloha 1 : Stručná biografie René Descarta

Příloha 2 : Seznam hlavních prací René Descarta

PŘÍLOHA 1 : Stručná biografie René Descarta

- 31. března 1596** Narozen v La Haye en Touraine ve Francii.
- 1606** Počátek studií na jezuitské Collège Royal.
- 1616** Dle otceva přání získává právnícký titul na univerzitě v Poitiers.
- 1618** První období cest ve službách Mořice Nassavského v Holandsku, setkání s Isaacem Beekmanem, který podpořil Descartův zájem o matematiku a fyziku. Během válečných tažení se dostává i do Čech, účastní se zřejmě i bitvy na Bílé Hoře.
- 1622** Návrat do Francie, působí v Paříži.
- 1623** Descartes prodává všechnen svůj majetek, čímž se zajišťuje prakticky do konce svého života.
- 1628** Odjezd z Francie do Holandska, až do konce čtyřicátých let mění často místo svého pobytu.
- 1633** Descartova práce je ovlivněna odsouzením Galilea, rozhoduje se nepublikovat některá svá díla. Descartes přesto pokračuje v práci po celý zbytek života.
- 1643** Univerzita v Utrechtu zavrhuje Descartovo učení.
- 1647** Descartovi se dostává pocty v podobě roční renty od francouzského krále.
- 1649** Na pozvání královny Kristýny Švédské odjíždí do Švédska.
- 11. února 1650** Descartes náhle umírá ve Stockholmu, zřejmě v důsledku vyčerpávající práce a drsného klimatu.
- 1667** Descartovy knihy se dostávají na vatikánský „index prohibiti“.

PŘÍLOHA 2 : Seznam hlavních prací René Descarta

1618	Compendium musicae
1626 - 1628	Regulae ad directionem ingenii
1630 - 1633	Le Monde (pub. 1664), L'Homme (pub. 1662)
1637	Discours de la méthode
1637	La Géométrie
1641	Meditaciones de prima philosophia (francouzský překlad 1647)
1644	Principia philosophiae
1649	Les Passions de l'âme
1657	Dopisy